

Олена Остапенко, доцент, к.ю.н.,
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця,
м. Харків

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН ПІД ЧАС КАРАНТИНУ

У Харківському національному економічному університеті ім. Семена Кузнеця на підставі Положення «Про персональну навчальну систему як складову управління самостійною роботою студентів ХНЕУ» (протокол № 3 від 17.12.2012 р.) [1], Положення про персональні навчальні системи в Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця, введене в дію Наказом ректора ХНЕУ ім. С. Кузнеця від 22.11.2017 р. № 246 [2], діє Персональна навчальна система (ПНС). Ця система є складовою частиною навчального процесу, має навчально-методичне призначення, використовується для забезпечення навчальної діяльності студентів під час аудиторної та позааудиторної самостійної роботи і вважається одним із головних елементів інформаційно-освітнього середовища ХНЕУ ім. С. Кузнеця (п. 1.3. Положення).

Персональні навчальні системи в університеті розробляються у вигляді електронних курсів інформаційної системи управління навчанням Moodle (LMS), що організована як сайт персональних навчальних систем ХНЕУ ім. С. Кузнеця в комп'ютерній мережі Інтернет, та додатково можуть бути створені в інших інформаційних системах (п. 1.4). Застосування ПНС ґрунтується на поєднанні очного та дистанційного навчання. ПНС можуть бути використані як засоби навчання для студентів денної, заочної (дистанційної) форм навчання, слухачів програм післядипломної освіти на всіх етапах навчальної діяльності під час вивчення навчальних дисциплін та практичної підготовки (п. 1.5. Положення). Метою впровадження ПНС у навчальний процес ХНЕУ ім. С. Кузнеця є забезпечення якості освіти шляхом змістовного наповнення освітнього середовища, забезпечення рівного доступу учасників навчального процесу до якісних навчальних і методичних матеріалів незалежно від місця їх проживання та форми навчання, створення умов для персоналізації навчання, використання інформаційно-комунікаційних технологій (п. 1.6).

Отже, під час викладання будь-якої дисципліни перед викладачем стоїть завдання розробки дистанційного курсу в мережі Інтернет хоча б на контентному рівні. Мається на увазі, що курс повинен містити обов'язкові елементи: робоча програма курсу, робочий план (технологічна карта); інформація про автора курсу; анотація, мета, завдання, предмет курсу; компетентності, які здобуваються студентом при вивченні дисципліни, посилання на рекомендовані джерела інформації та власне зміст курсу (далі – «нульовий тиждень»), який викладається за його темами. Це програма-мінімум. Наступний крок – перехід до інтерактивного рівня, що забезпечує взаємодію студента й викладача, і найвищий рівень курсу – автономний, із забезпеченням видачі сертифікату в разі проходження такого курсу. Так,

принциповою відмінністю ПНС від електронного варіанту навчального посібника є: 1) чітка структурованість навчально-методичних матеріалів; 2) система інтерактивної взаємодії викладача і студента, студентів між собою, організована з використанням ресурсів ПНС, протягом усього часу вивчення дисципліни; 3) розклад виконання студентами робочого плану дисципліни; 4) система контролю виконання всіх видів навчальної діяльності (п. 1.7. Положення). Відповідно, на інтерактивному рівні викладач на власний розсуд обирає форми взаємодії зі студентами для забезпечення належного вивчення дисципліни.

У ХНЕУ передбачено впровадження трирівневої моделі ПНС: контентний, інтерактивний та автономний.

Контентний рівень характеризується наповненням курсу навчальними матеріалами на рівні, достатньому для його засвоєння за змішаної моделі навчання, в якій технології дистанційного навчання використовуються для студентів денної та заочної форм навчання. На цьому рівні ПНС вважається достатнім використання наступних можливостей системи Moodle: створення та базове налаштування електронного курсу; структурування навчальних матеріалів і розміщення контенту; реалізація групових режимів роботи з користувачами та контентом; здійснення технічного обслуговування курсів.

Інтерактивний рівень передбачає, що контентний рівень доповнюється інтерактивними елементами комунікації, напівавтоматичним оцінюванням виконаних завдань і тестуванням в онлайн режимі. Цей рівень характеризується наявністю таких можливостей для викладачів та студентів: журнал оцінок курсу; проведення електронного тестування; використання завдань; вхідне та вихідне анкетування; ефективне застосування інструментів комунікації; поточний контроль відвідуваності й успішності.

При автономному рівні інтерактивний рівень доповнюється елементами, які надають можливість використовувати даний курс не тільки за реалізації моделі змішаного навчання, але й для повноцінного дистанційного онлайн навчання. Цей рівень досягається за успішного використання наступних складних елементів та контенту курсу: використання завдань з само- та взаємним оцінюванням; створення аудіо- та відео-лекцій; спільна робота з вікі-сторінками та глосарієм; сертифікація навчальних досягнень студентів [3].

ПНС контентного рівня розробленості є достатньою для опанування навчальної дисципліни за змішаної моделі навчання, в якій технології дистанційного навчання використовуються для студентів денної та заочної (дистанційної) форм навчання.

ПНС інтерактивного рівня розробленості забезпечують для студентів зворотній зв'язок з метою контролю прогресу опанування навчальної дисципліни.

ПНС автономного рівня розробленості є самостійним освітнім ресурсом за денною та заочною (дистанційною) формою навчання з обов'язковою захищеною сертифікацією підсумкового результату опанування навчальної дисципліни студентами [2].

Усі електронні навчальні курси розміщуються на сайті персональних навчальних систем ХНЕУ (www.pns.hneu.edu.ua).

Згідно з п. 3.4. Положення [2] за структурою персональна навчальна система містить такі блоки: блок програмного забезпечення, змістовний та комунікаційний блоки.

Блок програмного забезпечення – це програмні засоби інформаційної системи, що використовуються для створення ПНС, та додаткові програмні засоби, які дозволяють розробляти, редагувати, розміщувати контент, здійснювати доступ й обмін інформацією через мережу Інтернет, організовувати автоматизоване навчання, контроль і самоконтроль, взаємодію учасників освітнього процесу та поточне адміністрування ПНС.

Змістовний блок містить інформацію, необхідну для цілісного уявлення про електронний курс (за навчальною дисципліною, що вивчається) та контент, тобто зміст теоретичного та практичного матеріалу, завдань для самостійної роботи, методичні рекомендації, додаткові матеріали, контрольні заходи, що забезпечують самостійну складову засвоєння змісту освіти студентом.

Комунікаційний блок забезпечує взаємодію студентів і викладача, групову та міжгрупову комунікацію на основі інформаційно-комунікаційних технологій.

За рівнем розробленості персональна навчальна система може бути контентного, інтерактивного та автономного рівня (п. 3.5. Положення) [2].

На початок весняного семестру 2019-2020 навчального року на сайті ПНС ХНЕУ ім. С. Кузнеця викладачами кафедри правового регулювання економіки було створено на денній формі навчання вісім навчальних курсів, сім з яких були новими, тобто формувалися й використовувалися в навчальному процесі вперше. Єдиний курс «Конституційне право» був створений у 2018-2019 навчальному році й підлягав оновленню. Серед восьми викладачів кафедри лише один мав сертифікат про підвищення кваліфікації з дистанційного навчання, один з викладачів не мав досвіду створення дистанційних курсів, однак в осінньому семестрі брав участь з викладачами кафедри у створенні дистанційного курсу й таким чином набув навички роботи в дистанційному навчанні.

Оскільки процес створення дистанційного курсу є тривалим і для забезпечення якісного вивчення дисципліни потребує чималих трудовитрат, новий курс «Конституційне право» для студентів першого курсу спеціальності 081 «Право» у 2018-2019 навчальному році був створений з мінімальним наповненням: «нульовий тиждень» і 12 тем (розрахованих на 16 тижнів) з лекціями, завданнями (як завдання – модельні ситуації) і необхідними нормативно-правовими актами (як посилання на web-сторінку). Протягом семестру курс наповнювався презентаціями: творчими завданнями, які виконували студенти. Фактично курс створювався для самостійної роботи студентів як «додаток» до аудиторного навчання. Отже, курс мав контентний рівень і містив елементи інтерактивності, що дозволяло в подальшому, при забезпеченні комунікації зі студентами, досягти інтерактивного рівня. Саме

такий вигляд мав курс на момент оголошення карантину.

Після оголошення карантину курс повинен був забезпечити взаємозв'язок викладача зі студентами й переходив на рівень групового навчання.

У курсі «Конституційне право» було зареєстровано 35 студентів: приблизно 25 з них систематично брали участь у лекційних та практичних заняттях під час карантину, 5 осіб мали проблеми з технічним забезпеченням та якістю Інтернет-зв'язку. Викладання курсу здійснювалося однією особою, яка в даному випадку повинна була виступати як викладач і т'ютор.

Через зміни в законодавстві (прийняття Виборчого кодексу, реалізація судової реформи тощо) курс потребує постійного оновлення. Крім того, оскільки в 2018-2019 навчальному році він використовувався переважно як «додаткова» платформа для тих студентів, хто був відсутній на заняттях, чи для використання посилок на нормативно-правові акти при вирішенні завдань – модельних ситуацій, то після введення карантину курс повинен був забезпечити повноцінну заміну аудиторному навчанню.

І тут виникли перші проблеми. По-перше, у деяких темах (наприклад, щодо правового статусу людини і громадянина, політичних партій, громадських об'єднань і релігійних організацій, виборчої системи) було розміщено більше 20 завдань для вирішення. Така їх кількість зумовлена обсягом теми та багатоманітністю проблемних питань за темою. У дистанційному режимі за умови щотижневої аудиторної роботи можна було вирішувати не всі завдання: залежно від рівня підготовленості студентів, кількості обговорюваних на практичних заняттях проблемних питань, індивідуальної роботи студентів тощо. А в умовах дистанційного навчання доцільно розглянути всі. Виходить, що в такому разі при вивченні цих тем відбувається величезне перенавантаження і студентів, і викладача – який повинен перевірити кожне завдання, написати кожному коментар. А оскільки більшість студентів не виконують завдання своєчасно – перевірка розтягується на весь семестр. По-друге, режим лекцій. Більшість колег перейшли на використання сервісу Zoom. Студенти першого курсу «бойкотували» його застосування через незручність використання на телефоні, поганий Інтернет-зв'язок, небажання брати участь у заняттях у відео форматі тощо. Спроба використання Zoom'у закінчилася після того, коли з присутніх зазвичай на лекції 20-25 студентів зайшли на відео конференцію лише 7, залишився 1 – інші висловили бажання перейти у режим чату на ПНС.

Інформаційна системи управління навчанням Moodle (LMS) дозволяє використовувати такий сервіс як вебінар. Ми в якості слухача курсів з дистанційного і змішаного навчання брали участь у вебінарах, але лише як слухач, тому не маємо уявлення щодо його налаштування. Крім того, буквально з другого тижня карантину викладачі навчального закладу відчули, що сервер не може впоратися з таким навантаженням: пропадав зв'язок, дуже довго відкривалися ресурси та інструменти курсу тощо.

«Комфортний» варіант проведення занять був лише на першій парі до 10 години, після цього починалися технічні проблеми.

Яким чином намагалися вийти з ситуації? На кожному тижні створювали підсекцію для спілкування під час карантину, де розміщувалися чати – лекцій і практичних занять. Чат з лекціями містив окремі коментарі, зауваження та акценти з проблемних питань теми. Чати з практичним заняттями присвячувалися обговоренню практичних завдань за темою. Відкритість чатів забезпечувала можливість звернення студентами до їх текстів у будь-який зручний час. Отже, зміст чатів ставав підказкою для вирішення завдань тим студентам, які своєчасно їх не виконали. Але і в такому випадку студенти, які не працювали в дистанційному форматі протягом семестру, на жаль, не використовували спробу полегшити роботу в курсі ні собі, ні викладачеві при перевірці домашніх завдань. Коли сервер не дозволяв якісно працювати на платформі Moodle (LMS) у ПНС, викладачі використовували Zoom, Viber або Telegram.

Протягом семестру викладачі мали змогу вести у ПНС електронний журнал (сервіс «Відвідуваність»), де містилася інформація про відсутність чи присутність студента на заняттях, зазначати поважність причини відсутності. Сервіс дозволяв налаштувати можливість студенту самостійно виставляти присутність на занятті.

Наступна проблема, яка виникла всередині та наприкінці семестру – поточний та підсумковий контроль. Перший модуль писали шляхом прикріплення модульного завдання через інструмент «Завдання». Встановлювалося обмеження в часі – академічна година плюс 15 хвилин на можливі технічні труднощі. Студент мав можливість скачати завдання, виконати його і прикріпити відповідь до закінчення встановленого для виконання роботи часу. Для проведення підсумкового контролю Відділом електронних засобів навчання було розроблено інструкцію із налаштування «Банку даних» з метою забезпечення автоматичного розподілу питань між студентами при проведенні підсумкового контролю. І тут знову виникли труднощі. По-перше, при вивченні правових дисциплін основною метою є отримання студентами навичок застосування нормативно-правових актів при вирішенні практичних завдань. Як перевірити напрацювання таких навичок? Надати в підсумковому контролі ті завдання, які вже вирішувалися, – є можливість списати (якщо студент працював протягом семестру). Скласти аналогічні завдання – у принципі неможливо, бо це специфіка правових дисциплін: кожне завдання індивідуальне через його проблематику. Якщо ж студент з об'єктивних чи суб'єктивних причин систематично не виконував завдання, виникає інша проблема – а чи може він взагалі написати на позитивну оцінку підсумкову роботу?! По-друге, на нашу думку, перевірити рівень засвоєння матеріалу з правових дисциплін за допомогою тестів неможливо. Це обумовлюється, зокрема, специфікою правових дисциплін, а також неможливістю створення великого за обсягом банку питань за кожною темою для забезпечення належної вибіркості при випадковому розподілі тестів. Крім того, попередній досвід використання тестів свідчить: якщо

студенти не одночасно складають контрольні тести, наступна група вже їх має у повному обсязі (при тому, що для їх написання встановлювався ліміт часу – одна хвилина на запитання, враховувався фактор випадковості, відповіді до питання перемішувалися тощо).

Працюючи за сумісництвом на іншій кафедрі, протягом семестру необхідно було створити ще два курси як нові, один з яких був двома мовами – українською та англійською. Наприкінці семестру ці курси також треба було імпортувати й для студентів заочної форми навчання і також забезпечити проведення підсумкового контролю. Її основна проблема – знову трудовитрати.

На кафедрі міжнародного бізнесу та економічного аналізу були створені два нові курси – Міжнародне право для студентів першого курсу спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» та Правове забезпечення безпеки суб'єктів господарювання в Україні для магістрів першого курсу навчання спеціальності 073 «Менеджмент» – «Управління фінансово-економічною безпекою». Курс «Міжнародне право» створювався двома мовами: кожна тема містила матеріали англійською та українською мовами, увесь матеріал викладався двома мовами. У курсі були зареєстровані 57 студентів першого курсу, з яких систематично виконували завдання приблизно 40 осіб, про наявність проблем із технічним забезпеченням та якістю Інтернет-зв'язку повідомили лише дві особи, десять осіб із не відомих викладачеві причин виконували завдання в курсі протягом останнього тижня семестру (шість не мали допуску на момент закінчення семестру, однак виконували завдання до закінчення сесії), проте так і не вийшли на підсумковий контроль. Курс «Правове забезпечення безпеки суб'єктів господарювання в Україні» викладався магістрам першого року навчання. У курсі було зареєстровано 11 осіб, які своєчасно до закінчення семестру виконали завдання в курсі й успішно склали сесію.

Щодо інструментів, які використовувалися в курсах, слід зазначити, що рівень засвоєння матеріалу, напрацювання вмій та навичок за кожною темою перевірявся за допомогою завдань. Кожне завдання являє собою завдання – модельну ситуацію (кейс), яку треба вирішити. На момент оголошення карантину встигли використати інструмент «Семінар». Дуже цікавий інструмент, що дозволяє студентам перевіряти роботи один одного, надавати коментарі. Викладач, у свою чергу, забезпечує підведення підсумкового оцінювання та коментування результатів. В умовах карантину, на жаль, не було можливості розібратися з усіма налаштуваннями семінару: у нашому випадку викладач не мав можливості перевірити роботи: їх розподіл відбувся лише серед студентів. Крім того, слід зазначити, що процес семінару є також трудовитратним, зокрема, у питаннях налаштування процесу проведення (виникали певні й технічні труднощі), і щодо забезпечення проведення та перевірки: через перехід на дистанційний варіант навчання неактивні студенти не перевіряли роботи колег, що приводило до зниження результативності використання такого інструменту. Вихід був знайдений шляхом продовження стадії оцінювання ще на тиждень. Це

потягло ще одну проблему – ці неактивні студенти змушені були «наздоганяти» інших, збільшувався обсяг наступних завдань у курсі, які треба було виконати через несвоєчасність виконання попередніх.

У курсах також використовувався такий інструмент як «Глосарій». Студенти обирали терміни з лекційного матеріалу й нормативно-правових актів і вносили їх до глосарію. Для забезпечення роз'яснення проблемних питань, що виникають при вирішенні завдань, у курсах створені форуми «Взаємодопомога» і «Питання до викладача». Студенти не використовували ці форуми, хоча кожного тижня на заняттях наголошувалося: виникають труднощі – звертайтеся по допомогу один до одного та до викладача. Через це протягом практичного заняття інколи не вистачало часу для колективної перевірки якості виконання домашніх завдань. Наприкінці курсу було створено вихідну анкету щодо оцінки роботи в курсі. Більшість студентів у них зазначили, що в дистанційному режимі не вистачало аудиторного спілкування, були проблеми із технічним забезпеченням можливості роботи в курсі, але основним моментом щодо недосягнення поставленої мети при вивченні курсу вказали недостатній рівень самоорганізації.

Враховуючи викладене, серед проблем і шляхів їх вирішення можна зазначити наступне.

Необхідно чітко вирішити питання: за яких умов використовується створений дистанційний курс. Кожен курс повинен бути адаптованим до умов навчання: він використовується як «допоміжний» інструмент під час аудиторної роботи й позааудиторної самостійної роботи студентів чи є власне дистанційним курсом. На нашу думку, аналіз Положення «Про персональну навчальну систему як складову управління самостійною роботою студентів ХНЕУ», протокол № 3 від 17.12.2012 р. [1] і Положення про персональні навчальні системи в Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця, введене в дію Наказом ректора ХНЕУ ім. С. Кузнеця від 22.11.2017 р. № 246 [2] свідчить, що дистанційним курсом у власному значенні цього терміну слід вважати лише курс, який досяг автономного рівня. Саме елементи цього курсу, його найбільша адаптованість до онлайн навчання дозволяють досягти максимальних результатів за умов дистанційного навчання. Проте розробка курсу такого рівня вимагає істотних трудовитрат і належної технічної підготовки викладача. Використання курсів інтерактивного рівня в умовах саме дистанційного навчання вимагає їх адаптації до умов такої форми навчання і включення до курсів, зокрема, такого інструменту як вебінар та інших форм: семінар, форум, чат, глосарій, банк даних тощо. Якісна розробка та запровадження цих елементів курсу вимагає наявності «вільного» часу у викладача (що було неможливим під час карантину). Створення якісного курсу потребує неодноразового його використання для розуміння його «сильних» і «слабких» елементів. Для викладачів правових дисциплін завжди існує проблема адаптації курсу до реалій сьогодення, до чинного законодавства. В умовах карантину була б доцільною робота в курсі двох викладачів – взаємодія, взаємна підтримка забезпечували б якісність

застосування інструментів дистанційного навчання, проте це є неможливим через завантаженість кожного викладача відповідно до розподілу навчальної роботи на початку навчального року. Тому ми вважаємо за доцільне у навчальному плані викладача заздалегідь планувати час на створення курсів автономного рівня. Крім того, для забезпечення розробки і впровадження дистанційного курсу на належному рівні викладач повинен розуміти технологію створення дистанційного курсу (а отже пройти відповідне навчання за цим напрямком і періодично підвищувати кваліфікацію у цьому напрямку). Можемо зазначити, що колегам, які не мали досвіду створення дистанційних курсів і роботи з ними було дуже важко – в умовах карантину вони зазвичай виходили із ситуації шляхом застосування інших технологій, зокрема, Zoom.

Наступна проблема, яка потребує вирішення в разі продовження карантину й необхідності роботи саме в дистанційному режимі (бо інший варіант неможливий) – технічна забезпеченість процесу навчання. На жаль, ця проблема не має вирішення, бо її розв'язання потребує забезпечення кожному студенту й кожному викладачеві наявних технічних засобів (комп'ютер чи ноутбук з необхідними технічними характеристиками), якості та стабільності Інтернет-з'єднань. Зазвичай у кожній родині є один, максимум два технічних засоби, але їх технічні характеристики навряд чи відповідають умовам сьогодення для забезпечення їх використання в умовах карантину для розробки, впровадження й використання технологій дистанційного навчання.

Джерела інформації:

1. Положення «Про персональну навчальну систему як складову управління самостійною роботою студентів ХНЕУ», протокол № 3 від 17.12.2012 р.

2. Положення про персональні навчальні системи в Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця, введене в дію Наказом ректора ХНЕУ ім. С. Кузнеця від 22.11.2017 р. № 246 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cdn.hneu.edu.ua/ebook/method-zabez/book-content.html>

3. Методичне забезпечення розробки персональних навчальних систем: Навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pns.hneu.edu.ua/mod/url/view.php?id=143164>